

РОЗДІЛ VI

Трибуна молодих учених

УДК 347.24 (470)(477)

Г. Ковалик

Правове регулювання сервітутів на українській землях в складі Російської імперії в кінці XVIII – на початку XX ст.

У статті автор досліджує правове регулювання підстав та способів користування чужим майном за законодавством Російської імперії, що діяло на українських землях в кінці XVIII – на початку XX століття. Право користування чужим майном регулювалося Зводом законів цивільних та рядом інших законів. У російському праві не існувало інституту речових прав на чуже майно, натомість право користування чужим майном розглядалося в межах інституту неповного права власності. Користуватися чужим майном можна було на підставі права участі загальної або приватної в користуванні та вигодах чужого майна, а також на підставі права угідь в чужому майні.

Ключові слова: сервітут, право участі загальної, право участі приватної, Звід Законів цивільних, право власності.

Постановка проблеми. Із проголошенням незалежності України актуальною стала праця вітчизняних науковців в галузі дослідження власного правового досвіду українського народу. Довгий час більша частина території України перебувала в складі Російської імперії. Це не могло не позначитися на правовому регулюванні суспільних відносин. Особливу зацікавленість викликає право користування чужим майном, адже його зміст і види, що передбачалися у праві Російської імперії, є досить специфічними та не завжди однозначними, що і викликало необхідність у їх дослідженні.

Стан дослідження. Значний внесок у дослідження правового регулювання цивільних відносин в Російській імперії зробили М. П. Василенко, Д. І. Майер, В. І. Синайський, К. Н. Анненков, Н. Л. Дювернуа, І. Горонович, Г. Ф. Шершеневич, К. П. Победоносцев, А. В. Копилов, Г. Л. Вербловський та інші. Все ж не всі питання були висвітлені у наукових працях, не завжди зверталася увага на особливості правового регулювання сервітутних правовідносин на українських землях.

Метою цієї статті є дослідження правового регулювання права користування чужим майном на українських землях в складі Російської імперії.

Виклад основного матеріалу. В кінці XVIII століття більша частина українських земель опинилися під владою Російської імперії, у складі якої перебувала до 1917 року. До введення в дію «Зводу законів Російської імперії» у 1840-1842 роках на українських територіях зберігалася чинність джерел права попереднього періоду. На початку XIX ст. у сфері приватного права адміністративні й судові органи в Україні використовували збірники писаного права XVIII ст., а в сфері публічного права керувалися російським законодавством.

На початку XIX ст. в Російській імперії здійснювалася робота з систематизації та кодифікації діючого права. Була створена кодифікаційна комісія, яка була поділена на три експедиції: одна займалася питаннями кодифікації основ права та загальноімперського законодавства, друга – кодифікацією приватного права окремих провінцій, третя – редагуванням та перевіркою підготовлених проектів. У складі другої експедиції над систематизацією права на території України працювало дві групи. Перша під керівництвом А. Р. Повстанського, займалася правом Правобережжя

та напрацювала проект «Зводу місцевих законів губерній і областей, приєднаних від Польщі». Інша група, очолена Ф. І. Давидовечем, розробила «Зібрання цивільних законів, які діють в Малоросії» 1807 р., відоме в літературі під назвою «Зібрання малоросійських прав». Жоден із цих збірників не отримав офіційного статусу джерела права, однак значення їх для правової науки досить велике, оскільки у збірниках були зібрані та систематизовані норми права, що діяли на території України на момент систематизації.

Наступним кроком систематизації права в Російській імперії стала підготовка «Повного зібрання законів Російської імперії», вперше виданого у 1830 році. «Повне зібрання законів» – це збірник законодавчих актів Російської імперії, розміщених у хронологічному порядку з 1649 року. Згодом було напрацьовано «Звід законів Російської імперії», який був систематизованим за галузями збірником діючого права [1, с. 47]. При укладенні Зводу законів кодифікатори не брали до уваги скасовані закони, узгоджували суперечливі норми та впорядковували норми у логічному порядку. Звід законів набрав чинності 1 січня 1835 р., але на території України він діяв в частині регулювання державних та адміністративно-правових відносин. Поширення Зводу законів в частині цивільного та кримінального права відбулося у 1840 р. на Правобережній Україні, а в 1842 р. – на Лівобережній. 25 червня 1840 р. був підписаний указ про скасування Литовського статуту, а на території чернігівської та полтавської губерній він був скасований указом від 4 березня 1843 р. [2, с. 344]. Таким чином було остаточно скасовано попереднє законодавство та поширено російське правове регулювання відносин.

Реформи 60-70-х років XIX ст. в Російській імперії зумовили розвиток права. Продовжувало діяти Повне зібрання законів Російської імперії, але у зв'язку зі змінами законодавства було опубліковано друге та третє його видання. Звід законів Російської імперії також доповнювався та змінювався, тому протягом другої половини XIX ст. - початку XX ст. публікуються як офіційні видання цього акту, так і приватні видання, у яких наводився текст Зводу законів та зміни до норм, які відбулися. Цивільному праву присвячувалася частина 1 тому X Зводу законів, що мала назву Звід законів цивільних (далі по тексту – ЗЦ).

Російське законодавство спочатку не знало терміну «сервітут», але регулювало відносини, які є сервітутними за своїм змістом, оперуючи поняттями «угіддя» («угодьє») [3, с. 383] або «право володіння та користування, окремим від права власності» [4, с. 141]. Згодом в російських законах для позначення користування чужим майном використовується термін «сервітут» [5, с. 358; 6, с. 185], а подекуди поняття «право участія частного» використовувалося в значенні сервітуту. В літературі користувалися термінами «сервітути» [4, с. 216; 7, с. 202-203], «повинності» [8, с. 21-22; 9, с. 378].

У російському праві законодавець не виділяв окремого інституту речових прав на чуже майно. Право користування чужим майном знаходимо у розділі «Про неповне право власності». До неповного права власності відносилися право загальної або приватної участі в користуванні та вигодах чужого майна (вчені називають такі положення обмеженням права власності [10, с. 50-51; 11, с. 65]), право угідь в чужому майні (більшість такі права відносять до сервітутних [12, с. 47; 13, с. 400]), випадки, коли від права власності відділялося право володіння та користування або право розпорядження, а також володіння заповідними спадковими чи тимчасово-заповідними мастками або мастками, що були пожалувані на праві майорату в Західних губерніях (ст. 432 ЗЦ).

Право участі загальної (*право участія общего*) існувало тоді, коли вигода від майна встановлювалася на користь всіх без винятку, тобто мається на увазі обмеження права власності на користь невизначеного кола осіб, що встановлювалися в силу закону [15, с. 108]. Сюди належали обов'язки надавати прохід та проїзд по великих дорогах та водних шляхах, прогін для худоби, обов'язок власника берега ріки надавати смугу при березі для бечевої тяги (бечівник), обов'язок власника берега річки не будувати на ній млина чи греблі тощо (ст. 434-441 ЗЦ). Право участі загальної за суттю було публічно-правовим регулюванням та не відносилося до сервітутних прав. Хоча деякі науковці безпідставно вважали право участі загальної сервітутами на користь невизначеного кола осіб [15, с. 76; 16, с. 75].

Право участі приватної (*право участія частного*) існувало тоді, коли можливість отримання вигод від майна встановлювалася лише і виключно на користь конкретного власника (ст. 433 ЗЦ). Таке визначення, як і зміст глави про право участі приватної не дають можливості зробити однозначний висновок про те, чи такі права відносяться до обмеження права власності чи до речових прав на чуже майно. В російській цивілістиці сформувалося кілька позицій. Доктор цивільного права Н. Л. Дювернуа вважав права участі приватної предіальними сервітутами [17, с. 156]. І. Горонович поділяв права участі приватної на дві групи: законні (легальні) сервітутути та сервітутути, що виникали за домовленістю сторін [18, с. 65]. Д. І. Мейер [3, с. 306], Г. Ф. Шершеневич [19, с. 293], К. П. Побєдоносцев [20, с. 514], В. І. Синайский [4, с. 150], А. М. Гуляєв [21, с. 170-171],

А. В. Копилов [22, с. 75] розглядали права участі приватної як законні обмеження права власності в інтересах сусідів.

Більшість норм, які законодавець відносив до прав участі приватної, – це права вимагати від сусіда, щоб той не вчиняв певні дії. Зокрема, йдеться про те, щоб сусід не піднімав рівня річкової води та не затоплював лугів, полів, щоб власник протилежного берега не примикав греблю до його берега без згоди, щоб сусід не будував піч при стіні, не викидав сміття на його двір тощо. В таких положеннях не можна говорити про існування сервітутів, оскільки не надається жодних прав на чуже майно, а власник майна лише обмежується щодо здійснення своїх прав, чим і забезпечуються інтереси третіх осіб. Власник земельної ділянки не міг би заборонити сусіду вчиняти певні дії, оскільки б це виходило за межі його права власності. Тому право заборонити сусіду вчиняти певні дії не може бути проявом його права власності, а може виникнути лише як самостійне право на чужу річ (сервітут) на підставі договору. Захист такого права буде здійснюватися не прогібторним позовом власника, а конфесорним позовом сервітуарія. Натомість за права участі приватної вимога до сусіда не виливати воду і не викидати сміття на його двір або не робити водостік з покрівлі на його територію є звичайними правами власника та захищаються не конфесорним позовом сервітуарія, а прогібторним позовом власника [23, с. 8]. Окрім того, якщо більшість сервітутів виникають на підставі правочину, то право участі приватної існувало в силу прямої вказівки закону. Разом з тим, право участі приватної можна було відмінити укладенням договору між власниками майна. Тоді право участі приватної припинялося, а на його місці виникав позитивний сервітут, оскільки надавалося право вчиняти певні дії [24, с. 79]. Цивільний касаційний департамент розглядав права участі приватної як обмеження права власності (рішення від 1870 року № 1793, 1871 року № 236) [10, с. 52-53].

Незважаючи на об'єднання декількох норм в єдину главу під назвою «Право участі приватної», такі норми містять елементи різних правових інститутів, а тому їх умовно можна поділити на такі групи. До першої групи належать норми, які встановлювали обмеження права власності в інтересах сусідів. Сюди належить: 1) право власника земель та сінокосів, що знаходилися вверху ріки, вимагати від сусіда, щоб той греблю не піднімав річкової води та нею не затоплював його лугів, пасовищ і не зупиняв роботу його млина (п.1 ст. 442 ЗЗЦ); 2) право господаря дому вимагати від сусіда: не прибудовувати кухні і печі до стіни його будинку, не виливав воду та не вимітав сміття на його дім чи двір, не робив стік з покрівлі на його двір, а робив його на свою сторону, не робив вікон та дверей в брандмауері, що розділяла покрівлю будинку (ст. 445 ЗЗЦ). Такі норми ми розглядаємо як законні обмеження права власності.

До наступної групи відносимо право проходу та проїзду, що становило предіальний сервітут, який дійсно передбачав право користування чужим майном. Власник, що користувався землями чи промислами в межах державних чи приватних земельних ділянок, мав право проходу та проїзду до них (ст. 448 ЗЗЦ). Якщо внаслідок зміни течії річки, що була межею володінь, одна із сторін позбавиться водопою, слід надати до річки дорогу (ст. 451 ЗЗЦ). Ці права за змістом відповідали позитивному сервітуту. Визнання їх сервітутом міститься і в рішенні Цивільного Касаційного Департаменту від 1910 року №8 [25, с. 20] (надалі – рішення ЦКД). Такий сервітут існував на підставі закону та не вимагав додаткової згоди власника земель, по яких здійснювався прохід чи проїзд (рішення ЦКД від 1873 року № 780) [10, с. 59]. Користуватися правом проходу і проїзду мав не лише власник земель, що знаходилися в межах державних чи приватних земельних ділянок, але і кожен користувач таких [26, с. 45], що підтверджувало речово-правовий характер такого права.

Третю групу становили договірні сервітути, можливість встановлення яких передбачалася в законі. Сюди належать право за згоди сусіда: приєднати греблю до його берега, зробити вікна у будинку, що будувався на межі із його земельною ділянкою.

Право приєднати греблю до чужого берега полягало у можливості власника одного берега приєднати греблю, побудовану на його ділянці, до протилежного берега, який перебував у власності іншої особи (п. 2 ст. 442 ЗЗЦ). Для визнання існування означеного права необхідна була наявність договору або добровільної згоди між власниками протилежних берегів про надання дозволу приєднати греблю за плату чи безоплатно (рішення ЦКД від 1774 року № 27 [10, с. 54], 1883 року №119 [27, с. 16]). Обов'язок підтримання греблі у належному стані покладався на сервітуарія, тому для цього він мав право проходу по ділянці власника протилежного берега [13, с. 383].

Віконний сервітут – право особи, що будувала будинок на межі своєї ділянки із сусідньою, робити вікна з видом на двір чи дах сусіда. Такий сервітут виникав за згоди сусіда при умові дотримання визначеної нотаріальної форми. Згода оформлялася записом у нотаріуса та затверджувалася старшим нотаріусом (ст. 446 ЗЗЦ). Скасування віконного сервітуту могло

здійснюватися у такому ж нотаріальному порядку. Після здійснення запису у нотаріуса ні власник сусідньої ділянки, ні його правонаступники не могли заслоняти вікна побудованого будинку новим будинком чи суцільною стіною. Закон забороняв робити вікна у будинку, що будувався на межі з сусіднім подвір'ям, проте якщо будувався не дім, а інша споруда (наприклад, галерея), то така заборона не поширювалася і окремої згоди на встановлення вікна не потрібно було (рішення ЦКД від 1887 року №107 [27, с. 17]).

Для захисту тих прав, що входили у права участі приватної передбачався окремих позов, що мав назву «позов про право участі приватної» (п. 5 ст. 29 Статуту цивільного судочинства), а після змін до цієї статті, внесених Законом від 15 червня 1912 р. – «позов про порушення права участі приватної». Правова природа такого позову не однозначна. Професор Санкт-Петербурзького університету А. Х. Гольмстен зазначав, що під правом участі приватної в цих позовах розумілися сервітути, про які йдеться в ст. 442, 445-451 ЗЗЦ [28, с. 66]. Російський і польський цивіліст Є. В. Васьковський розумів під позовами про право участі приватної позови, що виникали із сусідського права або із законних обмежень права власності (легальних сервітутів) [29, с. 206]. Сучасний російський науковець В. В. Груздев цілком обґрунтовано прийшов до висновку, що сервітутні права, що входили до права участі приватної, в більшості захищалися петиторним позовом, предметом якого була вимога про припинення дій фактичного або юридичного характеру, що перешкождали реалізації сервітутного права, а також відшкодування заподіяної шкоди [24, с.92-97]. Позов про право участі приватної належав до підсудності мирового судді та міг пред'являтися протягом одного року з моменту порушення прав.

До іншого виду неповного права власності російський законодавець відносив право угідь у чужому майні. Згідно ст. 452 ЗЗЦ угіддя в чужому майні можуть полягати в користуванні лісами на праві в'їзду, в користуванні звіриними та іншими промислами відповідно до попереднього порядку володіння або на підставі особливих положень. Російські цивілісти В. І. Синайський, Ю. С. Гамбаров, Є. В. Васьковський, К. Н. Анненков називали права угідь реальними сервітутами [4, с. 142; 12, с. 47; 9, с. 389; 30, с. 176]. Підтвердженням речового характеру прав угідь була Інструкція межовим губернським канцеляріям і провінціальним канторам 1776 р., яка вказувала ці права пов'язувати з конкретним майном, а не надавати їх особисто власникам майна [24, с. 98].

Сутність права в'їзду в ліс полягала в можливості користуватися «*строевым и дровяним лесом*» з чужих дач (ст. 453 ЗЗЦ, ст. 673 Лісового статуту), тобто брати дерева на будівництво та на дрова. Таке право було безстроковим, але обмежувалося потребами сервітуарія в будівельному лісі та дровах. Тому особи, що користувалися правом в'їзду в ліс, не могли продавати лісові матеріали, вирубані в такому лісі, а також не могли уступати іншим свого права (ст.455 ЗЗЦ). Право в'їзду могло існувати як у приватних, так і у державних лісах, щодо яких воно було законно встановлено та не припинено іншими правочинами (ст. 454 ЗЗЦ). Власник лісу не міг надавати чи допускати право в'їзду іншій особі чи продавати іншим цей ліс на зруб. В Зводі законів йшлося про право в'їзду в ліс, яке вже існувало, натомість встановлення нових прав в'їзду як в державні, так і в приватні ліси заборонялося (рішення ЦКД від 1900 р. №66 [13, с. 401]). Доказом існування права в'їзду в ліс були поземельні («*писцовые*») книги або інші акти. (ст. 457 ЗЗЦ).

Священнослужителям та церковним причетникам, які перебували на дійсній службі при церкві, надавалося право в'їзду в ліси, що належали селянам цієї парафії, за винятком заповідних лісів, але тільки для своїх потреб, а не для продажу (ст. 458 ЗЗЦ, ст. 764 Лісового статуту). Такий сервітут для священнослужителів мав свою особливість в тому, що він встановлювався в силу вказівки закону та не потребував додаткових доказів його існування [22, с. 75].

Сервітут в'їзду в ліс припинявся 1) вирубкою лісу на тій ділянці, де був встановлений сервітут; 2) виділу частини лісової ділянки у власність особі, що мала право в'їзду. Лісовий статут передбачав можливість виділу лісової ділянки тільки щодо державних земель (ст. 770). Закон тут не відносить до припинення сервітуту знищення лісу пожежею. Сенат зробив висновок, що при знищенні лісу без зміни призначення землі, сервітут не припинявся [31, с. 89]. Але при знищенні лісу пожежею сервітут припинявся на підставі знищення предмету сервітуту [18, с. 65], оскільки фактично користуватися лісом буде неможливо.

Для осіб, які мали свої бортні угіддя, боброві гони, звірині, пташині чи рибні лови або інші промисли в межах чужих ділянок, зберігалася право користуватися ними там, де вони знаходилися, з тими обмеженнями, які встановлені актами, що визначали надані права (ст. 463 ЗЗЦ). В маніфесті про генеральне межкування від 9 вересня 1765 року було пояснено, що в давні часи, через недостатність в той час населення деяким поміщикам надавалися із записом за ними в поземельні («*писцовые*») книги бортні угіддя, боброві гони, звірині та рибні лови та подібні промисли, але надавалися тільки для

користування до того часу, коли земля, на якій вони розміщувалися, не буде потрібна для заселення [18, с. 63]. Зберігаючи надані колись сервітутні права, законодавець помістив таку норму в Звід законів.

Право на бортні угіддя включало в себе право ставити борті в чужому лісі, робити борті в дуплі дерев і діставати із них мед [24, с. 104]. Одночасно цей сервітут включав в себе право проходу для догляду за бортями [22, с. 73]. Бджоли, які знаходилися в вуликах, були у власності сервітуарія. Практика судів визнавала за сервітуарієм право переслідувати рій бджіл, що втекли, на інших земельних ділянках, а якщо сервітуарій припиняв погоню за бджолами та втрачав їх з виду, то власником рою бджіл ставав той, хто їх зловив [13, с. 404].

Право на боброві гони полягало у праві займатися бобровим промислом на чужій ділянці, але без повного знищення цих тварин. Додатково для Чернігівської та Полтавської губернії діяла норма, відома із Литовських статутів, про те, що власник земельної ділянки, на якій знаходяться чужі боброві гони, не може обробляти свої поля до такої відстані, з якої до гнізда бобра можна докинути палкою; на таку ж відстань не міг він косити траву та розчищати чагарники (п. 11 ст. 466 ЗЗЦ).

Сервітут полювання на звірів, птахів чи риболовлі дозволяв займатися такою діяльністю на чужій ділянці. Його особливість полягала в тому, що він зазвичай встановлювався не на користь одноосібного власника сусідньої земельної ділянки, а на користь всіх жителів найближчого поселення [19, с. 396].

Право в'їзду в ліс та права щодо бортних угідь, бобрових гонів, звіриних, пташиних чи рибних ловів або інших промислів в межах чужих ділянок, як зазначали деякі вчені того часу, були залишками минулого правового регулювання та вже не вважалися актуальними в системі регулювання господарських відносин ХІХ ст., а тому такі нові сервітутути вже не могли встановлюватися та не могли виникати на підставі давності володіння [17, с. 154].

В Чернігівській та Полтавській губерніях зберігалось право проходу по чужій земельній ділянці до своїх бортей, озер та сіножатей в тому ж обсязі, як це визначали Литовські статутути. Так, хто мав свої борті в чужому лісі, мав і право проходу до них, маючи із собою знаряддя праці, необхідні для бджільництва, а також мав право дерти лико та луб'я для драбини та на інші бджільницькі потреби у обсязі, який би міг винести з лісу, а не вивезти возом. Для особи, яка мала в чужому лісі своє озеро, дозволялося проходити до нього з неводом, а зимою він мав право брати з лісу дрова та дерево для виготовлення корита на рибу. Хто мав свої сіножаті в чужому лісі, міг проходити до них із сокирою та косою, а також брати із лісу дерево на жерді для покриття або огородження копиць чи скирт сіна. Власник лісу, в якому знаходилися борті, озера чи сіножаті не міг перешкоджати такому проходу в ліс, а також заборонялося завдавати шкоду бортям, озерам чи сінокосам. А особі, що користувалася правом проходу заборонялося брати з лісу дерево на будівництво, а входячи в ліс така особа не могла мати із собою собак або зброї чим би могла спричинити шкоду звірям (ст. 466 ЗЗЦ). Отже, незважаючи на офіційне скасування дії Литовського статуту, на території Чернігівської та Полтавської губернії продовжували діяти норми про право проходу, які були включені в Звід законів цивільних.

Про захист прав угідь в чужому майні не згадує ні Звід законів цивільних, ні Статут цивільного судочинства. На практиці пробували застосовувати позов про порушення прав участі приватної або позов про захист сервітутного права, що будувався на основі ст. 691 ЗЗЦ про відшкодування (кожен має право повертати своє майно з чужого незаконного володіння) та ст. 893 – про відшкодування завданих збитків [24, с. 105].

На території Київської, Подільської і Волинської губерній [32, с. 16] із 19 лютого 1861 р. був відомий ще один сервітут – право пасти худобу на чужій ділянці, який полягав у можливості селян пасти худобу у лісах та на землях поміщика під час знаходження поля «під паром» та після збору урожаю (ст. 97 Положення і правил про поземельний устрій селян та населених пунктів різних найменувань, поселених на власницьких землях) [6, с. 185]. Таке ж право надавалося поміщикам щодо земель селян. Добровільні договори про надання селянам сервітутів або припинення таких укладалися за рішенням не менше двох третин селян, що мали право голосу на Зборах (ст. 140-141 згаданих Положення і правил). Такий договір затверджувався Мирним Посередником в порядку, визначеному ст. 197-201 Положення про установи, що відали селянськими справами [33]. Затверджені в такому порядку договори не могли оскаржуватися (ст. 203 цього ж Положення). Сервітут міг припинитися лише при відповідному відшкодуванні за нього. Після 30.03.1893 р. припинення такого сервітуту мало відбуватися у такому ж порядку, як і встановлення [32, с.20]. На практиці існування такого сервітуту породжувало ряд проблем, найчастіше пов'язаних з тим, що такі

сервітути обтяжували земельні ділянки, а тому змінити їх господарське використання не можна було (рішення ЦКД від 1886 р. №19), що перешкождало розвитку сільського господарства [32, с. 24].

Отже, право користування чужим майном за законодавством Російської імперії не було однорідним. Користуватися чужим майном можна було згідно права участі загальної (*право участія общого*), права участі приватної (*право участія частного*), права угідь в чужому майні. Якщо право участі загальної не варто вважати сервітутним правом, то деякі права участі приватної слід розглядати як сервітути виходячи із їх змісту та способу захисту. Право угідь в чужому майні можна вважати сервітутами, з чим погоджувалися російський законодавець і судові органи. Незважаючи на нібито розгалужену систему права користування чужим майном в Російській імперії, при практичному застосуванні цих норм виникали труднощі. Тогочасні науковці намагалися систематизувати ці норми, беручи за основу положення та систему римського приватного права.

Джерела та література

1. Тищик Б. Й. Історія держави і права України: Академічний курс / Б. Й. Тищик, В. С. Кульчицький. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2008. – 622 с.
2. Василенко М. П. Як скасовано Литовського статута / М. П. Василенко // Вибрані твори у 3-х томах. Т. 2. Юридичні праці. – Упор. І. Б. Усенко, Т. І. Бондарчук, А. Ю. Іванова, Є. В. Ромінський. Відп. ред.: Ю. С. Шемшученко, І. Б. Усенко. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», Видавничий дім «Академперіодика», 2006. – С. 286-351.
3. Мейер Д. И. Русское гражданское право / Д. И. Мейер. – 3-е изд. – СПб.: Изданіе Николая Тиблена, 1864. – 789 с.
4. Синайскій В. И. Русское гражданское право / В. И. Синайскій. – К.: Тип. А. М. Пономарева п. у. И. И. Врублевскаго, 1912. – 427 с
5. Положение о нотариальной части от 14 апреля 1866 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Т. 41, отд. 1. 1866 г. – СПб., 1868. – С. 346-362.
6. Положенія и правила о поземельном устройстве крестьян и поселень разных наименованій, водворенных на владельческих землях // Звод законов Российской империи. – Том IX. Особое приложение. Кн. 4. – М.: 1902. – С. 169-266.
7. Кассо Л. А. Русское поземельное право / Л. А. Кассо. – М.: Типо-литография И. И. Пашкова, 1905. – 260 с.
8. Александров Н. Краткое руководство къ наглядному ознакомленію с гражданскимъ правомъ или азбука этого права / Н. Александровъ. – Одеса: Тип. Л. Нитчи, 1869. – 76 с.
9. Анненков К. Система русского гражданского права / К. Анненков. – СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1895. – Т. 2. – 668 с.
10. Вербловскій Г. Систематическій сборникъ положеній и извлеченій изъ гражданскихъ кассационныхъ решений за десять летъ (1866-1875) по гражданскому праву / Г. Вербловскій. – Воронежъ: Тип. В. П. Псаева, 1878. – 629 с.
11. Лебедев С. Краткій курсъ русскаго гражданского права / С. Лебедевъ. – Харьков: Изд. В. П. Замыриць, 1915. – 280 с.
12. Гамбаров Ю. С. Гражданское право. Особенная часть. Вещное право. Отдель III. Институтъ сервитутовъ / Ю. С. Гамбаров. – СПб.: Литография Трофимова, 1909. – 98 с.
13. Тютрюмов И. М. Законы гражданские съ разъясненіями Правительствующаго Сената и комментаріями русскихъ юристовъ, извлеченными изъ научныхъ и практическихъ трудовъ по гражданскому праву и судопроизводству (по 1 февраля 1915 года) / И. М. Тютрюмов. – Петроград: Изд. Юрид. Книжнаго магазина Ив.Ив.Зубкова, 1915. – Т.1. – 1413 с.
14. Курдиновскій В. И. Къ ученію о легальныхъ ограниченіяхъ права собственности на недвижимость въ Россіи / В. И. Курдиновскій. – Одесса: Экономическая типографія, 1899. – 387 с.
15. Бирюков А. А. Сервитуты в российском гражданском законодательстве: дисс. ... канд. юр. наук: 12.00.03. / А. А. Бирюков. – Ставрополь, 2004. – 165 с.
16. Калинин А. В. Земельный сервитут в российском законодательстве: дисс. ... канд. юр. наук: 12.00.03. / А. В. Калинин. – М., 2007. – 189 с.
17. Дювернуа Н. Л. Пособіе къ лекціямъ по гражданскому праву. Часть особенная. / Н. Л. Дювернуа. – СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1899. – 218 с.
18. Гороневич И. Исследование о сервитутах: доклад, читанный в Киевском юридическом обществе 13 ноября 1882 г. / И. Гороневич. – СПб.: Типография правительствующаго сената, 1883. – 108 с.
19. Шершеневич Г. Ф. Учебникъ русскаго гражданского права / Г. Ф. Шершеневич. – М.: Изд. Бр. Башмаковыхъ, 1914. – Т.1. – 483 с.
20. Победоносцев К. П. Курс гражданского права. Первая часть: Вотчинные права / К. П. Победоносцев. – М.: Статут, 2002. – 800 с.

21. Гуляев А. М. Русское гражданское право. Обзор действующего законодательства, кассационной практики Прав. сената и проекта Гражданского уложения: пособие к лекциям. / А. М. Гуляев. – Изд. 4-е, пересмотр. и доп. – СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1913. – 638 с.
22. Копылов А. В. Ограниченные вещные права на землю в римском, русском дореволюционном и современном российском гражданском праве: дисс. ... канд. юр. наук: 12.00.03. / А. В. Копылов. – М., 1998. – 297 с.
23. Гуляев А. М. Право участия частного в практике Гражданского кассационного департамента правительствующего Сената / А. М. Гуляев. – СПб., 1914. – 54 с.
24. Груздев В. В. Сервитуты в российском дореволюционном праве в XIX - начале XX вв. Историко-правовое исследование: дисс. ... канд. юр. наук: 12.00.01. / В. В. Груздев. – Нижний Новгород, 2004. – 227 с.
25. Решения Гражданского Кассационного департамента Правительствующего Сената за 1910 годъ. – Екатеринославъ: Тип. Исаака Когана, 1912. – 297 с.
26. Лаго Н. Практика Гражданскаго касационнаго Департамента Правительствующаго Сената 1866-1880 гг. по вопросамъ о возстановленіи нарушеннаго владения и о правѣ участія въ пользованіи и выгодахъ чужаго имущества / Н. Лаго. – Феодосія: Тип. Феодосійскаго Уезднаго Земства, 1882. – 54 с.
27. Вербловскій Г. Систематическій сборникъ положеній и извлеченій изъ решенийъ Гражданскаго касационнаго и Общаго Собранія 1-го, 2-го и Кассационныхъ Департаментовъ Правительствующаго Сената за 1883-1888 годы про гражданскому праву и судопроизводству / Г. Вербловскій. – СПб: Тип. М. М. Стасюлевича, 1889. – 252 с.
28. Гольмстен А. Х. Учебникъ русскаго гражданскаго судопроизводства / А. Х. Гольмстен. – СПб: Тип. М. Меркушева, 1913. – 411 с.
29. Васьковскій Е. В. Учебникъ гражданскаго процесса / Е. В. Васьковскій. – М.: Изд. Бр. Башмаковыхъ, 1914. – 571 с.
30. Васьковскій Е. В. Учебникъ гражданскаго права: Вещное право. Вып. 2 / Е. В. Васьковскій. – СПб.: Изд. юрид. кн. магазина Н. К. Мартынова, 1896. – 190 с.
31. Гражданские законы съ разъясненіемъ ихъ по решеніемъ Правительствующаго Сената. 2-е изд. – СПб.: Тип. Юлія Андр. Бокгама, 1869. – 675 с.
32. Василенко М. П. Вопрос о сервитутах в юго-западном крае // Вибрані твори у 3-х томах. Т. 2. Юридичні праці. – Упор. І. Б. Усенко, Т. І. Бондарчук, А. Ю. Іванова, Є. В. Ромінський. Відп. ред.: Ю. С. Шемшученко, І. Б. Усенко. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», Видавничий дім «Академперіодика», 2006. – С. 15-32.
33. Положенія об установленіяхъ, заведывающихъ крестьянскими делами // Сводъ законовъ Россійской имперіи. – Том IX. Особое приложене. Кн. 3. – 1902. – С. 106-169.

Ковалык Г. Правовое регулирование сервитутов на украинском землях в составе Российской империи в конце XVIII - начале XX в. В статье автор исследует правовое регулирование оснований и способов пользования чужим имуществом по законодательству Российской империи, которое действовало на украинских землях в конце XVIII – начале XX века. Право пользования чужим имуществом регулировалось Сводом законов гражданских и рядом других законов. В российском праве не существовало института прав на чужое имущество, право пользования чужим имуществом рассматривалось в рамках института неполного права собственности. Пользоваться чужим имуществом можно было на основании права участия общего или частного в пользовании и выгодах от чужого имущества, а также на основании права угодий в чужом имуществе. Право участия общего существовало тогда, когда выгода от имущества устанавливалась в интересах всех без исключения. Его следует считать ограничением права собственности в пользу неопределенного круга лиц, которое устанавливалось законом. Право участия частного существовало тогда, когда возможность получения выгод от имущества устанавливалась только и исключительно в пользу конкретного владельца. Часть норм главы, которая устанавливала право участия частного, предусматривала ограничения права собственности, а другая часть регулировала сервитутные правоотношения.

Ключевые слова: сервитут, право участия общего, право участия частного, Свод Законов гражданских, право собственности, Российская империя.

Kovalyk G. Legal Regulation of Servitudes on the Ukrainian Lands in Russian Empire in the Late 18-th – Early 20-th Cent. The author studies legal regulations of the reasons and methods of using another's property under Russian legislation which operated on Ukrainian lands in the late 18-th – early 20-th cent. The right to use another's property was governed by the Civil Laws Compilation of Russian Empire and a number of others. In Russian legislature there was no institution regulating property rights over another's property, instead the right to use another's property was considered within the institution of partial

ownership. The use of another's property was possible under the law of general or private participation in sharing another's property profits as well as to use lands in another location. The right of general ownership participation operated if all the profits of the property were shared equally among all the participants. Such legal regulation ought to be considered as a restriction of the property rights in favor of indefinite number of persons. The right of private ownership participation operated when the possibility to obtain benefits from the use of property had been established by law solely for the benefit of a particular owner. A part of chapter rules, regulating the rights of ownership participation, established the restrictions to the property rights, and the others settle servitude legal relations.

Key words: servitude, right of general ownership participation, right of private ownership participation, Civil Laws Compilation of Russian Empire, property rights.

УДК 343.137.5

О. Крукевич

Неповнолітні потерпілі як учасники кримінального процесу

У статті розглянуто особливості захисту прав та інтересів неповнолітніх осіб в кримінальному судочинстві. Автором проаналізовано кримінальний процесуальний статус неповнолітніх, які являють собою особливу соціальну групу, що передбачає як правові обмеження так і встановлення додаткових юридичних засобів захисту прав і законних інтересів таких осіб. Досвід застосування КПК України виявив необхідність вдосконалення низки положень кримінального процесуального законодавства, що стосуються захисту прав та інтересів неповнолітніх. Автором розроблено пропозиції, що стосуються удосконалення системи гарантій захисту прав та інтересів неповнолітніх потерпілих на стадіях досудового розслідування і судового розгляду.

Ключові слова: кримінальний процесуальний статус, гарантії захисту прав та інтересів, неповнолітні потерпілі.

Постановка наукової проблеми та її значення. Найбільш значимими сьогодні є зміни в правовій системі, що в результаті демократичних перетворень суспільного порядку в Україні, зокрема, проведення судової реформи, що включає в себе реформу кримінального процесуального законодавства та судової системи. Розвиток механізмів встановлення, регулювання та дотримання прав і законних інтересів населення є одним із показників благополуччя чи неблагополуччя суспільства в цілому, особливо це стосується осіб, котрі найбільше потребують захисту держави, наприклад, неповнолітніх, які складають чверть населення країни.

Ратифікувавши 27 лютого 1991 року Конвенцію про права дитини, Україна взяла на себе низку зобов'язань у сфері захисту неповнолітніх, які знайшли своє відображення у національному законодавстві. Питання молодіжної політики задекларовані у Конституції України, Декларації «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні», в Указах Президента «Про Національну програму «Діти України», «Про додаткові заходи щодо забезпечення виконання Національної Програми «Діти України» на період до 2005 року». Проте необхідність удосконалення законодавства в сфері захисту прав та інтересів неповнолітніх осіб в умовах кримінального судочинства залишається актуальною, про що свідчить рівень злочинності серед неповнолітніх, який не тільки не зменшується, а навпаки зростає.

Забезпечення прав неповнолітніх підозрюваних і обвинувачених досить активно досліджується як вітчизняними так і зарубіжними вченими-правниками і характеризується значними напрацюваннями в цій сфері, на відміну від питань, що стосуються неповнолітніх потерпілих, як учасників кримінального провадження. У зв'язку з цим актуальним є вивчення проблемних аспектів процесуального статусу неповнолітніх потерпілих.

Аналіз досліджень проблеми. Дослідженню процесуального статусу та гарантій захисту прав та інтересів потерпілого у науці кримінального процесу приділялась увага таких вчених-правників, як С. А. Альперт, О. П. Кучинська, Т. І. Присяжнюк. Суттєвий внесок у розробку теоретичних і практичних проблем, що виникають під час провадження в кримінальних справах